

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research

Cilt: 16 Sayı: 104 Eylül 2023 & Volume: 16 Issue: 104 September 2023

Received: Sep 04, 2023, Manuscript No. jisir-23- 113138; Editor assigned: Sep 06, 2023, Pre-QC

No. jisir-23- 113138 (PQ); Reviewed: Sep 19, 2023, QC No. jisir-23- 113138; Revised: Sep 25, 2023,

Manuscript No. jisir-23- 113138 (R); Published: Sep 30, 2023, DOI: 10.17719/jisir.2023.113138

www.sosyalarastirmalar.com ISSN: 1307-9581

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MANİSA'DA SANAYİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

Yuksel kastan*

ÖZET

İskoçya'da 1763 yılında James Watt'ın buhar gücünü makine kullanması ile sanayi devriminin ilk adımları atılmıştır. Buharlı makineler ilk olarak dokuma tezgâhlarında kullanılmıştır. Kırsal alanda geleneksel yöntemlerle üretim yapan aileler giderek makine üretimi karşısında direnememiş ve böylece kentlere doğru bir göç hareketi başlamıştır. 19. Yüzyılda kömürün kullanılmaya başlaması ile ağır sanayi hamlesi başlarken, artık hem gemilerde hem de demiryollarında hızlı bir gelişme gerçekleşmiştir. Böylece Avrupa'da sanayileşene ülkelerde sermayedarların oluşması, göç sonrası yeni bir sınıfın ortaya çıkması ülkelerde geleneksel değerler değişmeye başlamıştır. Sanayileşme ile beraber önce ülke içinde sonra ülkeler arasında üretim artışı, pazar arayışı, hammadde temini, ulaşım, bankacılık, ticaret, siyasi yapı, kültürel yapı, ekonomi, hukuk, bilim gibi birçok alanda yenileşmeler gerçekleşmiştir. Artık sanayileşen ülkeler ülkesi dışında Pazar, hammadde arayışlarına girmiş koloncilik, sömürgecilik, kapitalizm ve emperyalizm hızla ilerlemiştir. Bu sanayileşme sürecinde geride kalan ülkeler giderek gerilemeye, gelişmiş ülkelerin pazarı olmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti sanayileşme sürecini gerçekleştirememiş ve üretimini geleneksel yöntemlerle devam ettirmiştir. Bir taraftan coğrafi keşifler sonrası ticaret güzergahlarının değişmesi diğer taraftan Amerika kıtasından bol miktarda ürün getirilmesi bir de Süveyş Kanalı'nın açılması Osmanlı Devleti'nin üretimini derinden etkilemiştir. II. Abdülhamid döneminde ülkede önemli sanayi kuruluşları (deri, halı ve kumaş) gerçekleşse de ağır sanayi kurulamamıştır. Ülkenin büyük savaşlar gerçekleştirmesi, toprağını kaybetmesi elbette sanayileşememede önemli olmuştur.

Türkiye'nin iklim, bitki örtüsü ve akarsuları bakımından oldukça elverişli olan Ege Bölgesi özellikle tarım alanlarında oldukça münibittir. Bu nedenle Manisa'ya 19. Yüzyıldan itibaren tarım ve

Yuksel kastan; E-mail: kastanyuksel@gmail.com

hayvancılık ürünlerine dayalı sanayi kuruluşları giderek gelişmiştir. Bu çalışmada Manisa’da Osmanlı Devleti’nde var olan sanayi işletmeleri, üretimleri, il içindeki ekonomik alandaki durumu, cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen sanayi kuruluşları, il ve ülke ekonomisine katkıları daha çok DİE, TÜİK, DPT ve il yıllıklarına bakılarak incelenmiştir. Manisa’nın cumhuriyet sürecinde gerçekleştirdiği sanayileşme ile hem il hem de ülke ekonomisine katkısı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Manisa, Cumhuriyet, sanayi, gelişme.

DEVELOPMENTS IN INDUSTRY IN MANISA IN THE REPUBLIC PERIOD

ABSTRACT

In Scotland, in 1763, the first steps of the industrial revolution were taken with the use of steam power by James Watt. Steam machines were first used in weaving looms. Families producing with traditional methods in rural areas could not resist the production of machinery and thus a migration movement towards the cities started. With the beginning of the use of coal in the 19th century, the heavy industry move started, and now there was a rapid development in both ships and railways. Thus, the formation of capitalists in industrialized countries in Europe and the emergence of a new class after migration have begun to change traditional values in countries. Along with industrialization, innovations took place in many fields such as production increase, market search, raw material supply, transportation, banking, trade, political structure, cultural structure, economy, law and science, first within the country and then between countries. Colonialism, imperialism, capitalism and imperialism have advanced rapidly in the search for markets and raw materials outside the country of industrialized countries. In this industrialization process, the countries that were left behind started to decline gradually and became the markets of developed countries.

The Ottoman Empire could not realize the industrialization process and continued its production with traditional methods. On the one hand, the change of trade routes after geographical discoveries, on the other hand, the introduction of abundant products from the American continent and the opening of the Suez Canal deeply affected the production of the Ottoman Empire. II. Although important industrial establishments (leather, carpet and fabric) were realized in the country during the reign of Abdulhamid, heavy industry could not be established. The fact that the country waged great wars and lost its land was of course important in the failure of industrialization.

Aegean Region of Turkey, which is very suitable in terms of climate, vegetation and rivers, is very fertile especially in agricultural areas. For this reason, industrial establishments based on agricultural and livestock products have gradually developed in Manisa since the 19th century. In this study, the industrial enterprises in the Ottoman Empire in Manisa, their production, the economic situation in the province, the industrial establishments realized in the republican period, their contributions to the

provincial and country economy were examined by looking at the SIS, TUIK, SPO and provincial annuals. With the industrialization of Manisa during the republican period, its contribution to both the country and the country's economy has been determined.

Keywords: Manisa, Republic, industry, development.

GİRİŞ

Manisa İli, Ege Bölgesi'nde çok geniş bir alana yayılmaktadır. Gediz Havzası'nın % 73'ünü kaplayan ilin kuzeybatıda küçük bir kesimi Bakırçay Havzası'na girmektedir. İlin yüzölçümü 13 810 km²'dir. İl merkezinin yükseltisi yaklaşık 50 metredir. Doğal açıdan ise il alanı, kuzey ve kuzeydoğudan Demirci Dağları ve uzantıları, doğudan Kula-Gördes-Uşak platoları, güneyden Bozdağ kütlesi, batıdan Spil Dağı, Yamanlar Dağı uzantıları arasında yer alır. Manisa il alanının çok büyük bir bölümü Gediz Havzası içinde kalır. Yalnızca, Soma ve Kırkağaç yöreleri ile Yund Dağı'nın batısındaki kesimler Ege Havzası'na girmektedir.¹

Ege Bölgesi'nde çok geniş bir alan kaplayan Manisa'da, iki alt iklim tipi görülmektedir. Yüksek dağlar ve platolar dışında il alanında, karasal nitelikli Akdeniz iklimi vardır. Yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar ise kıyı şeridinde göre daha soğuk geçmektedir. İlin kuzey ve kuzeydoğusunu kaplayan dağlar ve platolarda İç Anadolu'nun karasal ikliminin etkileri görülmektedir. Bu kesimlerde yazlar daha serin, kışlar daha soğuk geçer. Buna karşılık yağışların aylara dağılımı daha düzenlidir. Yıllık ortalama sıcaklık 17,5°C'dir. İlin kuzeyi ve kuzeydoğusu ile yüksek kesimlerinde yağışlar bol ve aylara dağılımı düzenlidir. Buna karşılık il alanının Akdeniz iklimi egemenliğine giren çok büyük bölümünde, yazlar sıcak ve kurak geçmektedir.²

İldeki nüfus yoğunluğunun ülkeden yüksek olması Cumhuriyet Dönemi'nde ilk genel nüfus sayımının yapıldığı 1927'den beri süregelen bir durumdur. Nitekim nüfus yoğunluğu 1927'de Manisa'da km²'de 27 kişi iken ülke genelinde km²'de 18 kişidir. Bununla birlikte, il nüfusunun Cumhuriyet Dönemi'ndeki gelişmesi, Türkiye genelindekine göre çok daha yavaş olmuştur. Bu durumun başlıca nedeni, ilde doğurganlık düzeyinin ve yalnızca doğum ve ölümlere bağlı olan doğal nüfus artış hızının çok düşük olmasıdır. 1965-1970 dönemine ilişkin verilere göre, ilde kaba doğum hızı binde 30,2 iken ülke ortalaması binde 42,3'tür. Doğurganlığın bu denli düşük olması nedeniyle, il dışından göç olmasına karşın, Manisa'da nüfus artış hızı Türkiye genelindekine göre çok daha düşük olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde ilk nüfus sayımının yapıldığı 1927'den 1980'e kadar olan 53 yıllık

¹ Manisa Valiliği Çevre Ve Şehircilik İl Müdürlüğü Manisa İl Çevre Durum Raporu, 2011, s. 30.

² Manisa Valiliği, Manisa Turizm Marka Kent Stratejik Kalkınma Planı, s.24.

<http://www.zafer.org.tr/jdownloads/Raporlar%20%20Strateji%20Belgeleri/manisa-turizm-marka-kent-stratejik-kalkinma-plani.pdf> Erişim: 14.09.2017.

süre içinde Manisa'nın nüfusu yalnızca % 15,2 oranında artabilmiştir. Aynı dönemde ülke toplam nüfusundaki artış ise % 22,8'e ulaşmaktadır.³

Tablo 1: Türkiye ve Manisa'da Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızları (binde)

Yıl	Türkiye	Manisa	Yıl	Türkiye	Manisa
1927-1935	21,1	16,3	1950-1955	27,8	15,6
1935-1940	17,0	13,4	1960-1965	24,6	26,1
1940-1945	10,6	7,3	1970-1975	25,0	15,9
1945-1950	21,7	19,1	1975-1980	20,7	15,3

Merkez İlçe, öteden beri nüfusu en büyük ilçe olmuştur. İlçenin 1927'de 93 000'e yaklaşan toplam nüfusu, 1940'ta 100 000'i biraz aşmıştır. İzleyen yıllarda yapılan yönetsel derişiklikler ilçe nüfusunun gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece, ilçe nüfusu 1950'de 105 000'e yaklaşabilmiş ve 1960'a değin çok az artabilmiştir. Önceleri Merkez İlçeye bağlı olan ve 1945'te nüfusu 4 000'i aşan Yuntdağ Bucağı, 1948'de İzmir'e bağlanmıştır. 1959'da da Saruhanlı Bucağı ayrı bir ilçe yapılmış ve yine önceleri Merkez ilçeye bağlı olan Halitpaşa Bucağı da bu yeni ilçeye bağlanmıştır. İki bucağın nüfuslarının toplamının 1955'te 43 500 dolayında olduğu göz önüne alınırsa, bu yönetsel değişikliklerin Merkez İlçe'nin nüfus gelişimini ne denli olumsuz yönde etkilediğı ortaya çıkar. Böylece Merkez İlçe'nin nüfusu 1950-1960 arasında yalnızca % 2 artabilmiştir. İzleyen yıllarda ilçenin nüfusu düzenli olarak artmışsa da 1980'de 1950'dekinin ancak 1,5 katına ulaşabilmiştir.

İlin ikinci büyük ilçesi olan Akhisar'ın nüfusu ise düzenli bir biçimde artmıştır. 1950-1980 arasında % 89 oranında büyüyen ilçe nüfusu, 77 000'den 146 000 dolayına çıkmıştır. 1980'de 111 000'i aşan nüfusıyla, üçüncü büyük ilçe olan Salihli ise 1950'den sonra ilde nüfusu en hızlı büyüyen ilçe olmuştur. 1950-1980 arasında ilçenin toplam nüfusu 2,5 katına yaklaşmıştır. İlde Alaşehir ve Kula da

³ DİE, Genel Nüfus Sayımı Verileri, 1927-1980.

nüfus gelişimi yönetsel değişikliklerden etkilenen ilçelerdir. Önceleri Kula'ya bağlı bir bucak olan Selendi 1954'te ilçe olmuştur. 1957'de ise Sarıgöl Bucağı Akşehir'den ayrılarak ilçe yapılmıştır. Böylece Kula ve Alaşehir'in nüfuslarının gelişimi olumsuz yönde etkilenmiştir.

Küçük ilçelerden olan Turgutlu, nüfus yoğunluğu bakımından birinci sırada yer alır. 1980'de Turgutlu'da km²'ye 131 kişi düşerken, bu sayı ikinci sırada yer alan Salihli'de 85'dir. Merkez ilçede ise km²'ye 75 kişi düşer.⁴

Tablo 2: Manisa İlçelerinin Yüzölçümleri, 1980 Nüfusları, Nüfus Yoğunlukları

İlçeler	Yüzölçümü	Toplam Nüfus	Kent Nüfusu	Kır Nüfusu	Nüfus Yoğunluğu
Merkez	2 125	158 982	94 367	64 815	75
Akhisar	1 980	146 444	61 491	84 953	74
Alaşehir	977	74 943	35 611	49 332	77
Demirci	1 333	53 187	14 538	38 469	43
Gördes	1 052	45 526	18 402	37 124	43
Kırkağaç	543	40 512	18 416	22 106	75
Kula	960	141 546	12 780	28 766	43
Salihli	1 302	111 288	51 826	59 462	85
Sarıgöl	423	30 530	7 939	22 591	72
Saruhanlı		64 427	10 356	54 071	72

⁴ DİE, Genel Nüfus Sayımı Verileri, 1980.

Selendi	751	24 019	14 965	19.054	32
Soma	1 826	53 739	30 420	23 319	
Turgutlu	740	96 798	155 396	41 402	131

1990 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 1 154 418 olan nüfus ile ülke genelinde 9. sırada yer almaktadır. Bu nüfusun % 51,14'ü şehir merkezlerinde; % 48,86'sı kasaba ve köylerde yaşamaktadır. Manisa'da kilometrekareye düşen kişi sayısı 84 iken ülke genelinde bu sayı 73'tür. Erkek nüfus oranı % 50,57 iken kadın nüfus oranı % 49,43'dür. Askeri özellik ve çalışma için erkek iş gücü kaybı yaşanmaktadır. Aktif nüfusunun % 66'sı tarım, % 12'si sanayi, % 22,4'ü hizmet sektöründe çalışmaktadır.⁵

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK), "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2014 Nüfus Sayımı Sonuçlarına göre Manisa'nın toplam nüfusu 1 milyon 367 000 905'e ulaşmıştır.⁶ İlin nüfusu 2016 yılı nüfus istatistiklerine göre de 1 396 945 kişi olmuştur.⁷

A.Osmanlı Devleti'nde Manisa'da Sanayi ve Madencilik Alanındaki Gelişmeler

a.Sanayi Alanındaki Gelişmeler

Manisa, yüzyıllar boyunca Ege'nin önemli bir sanayi ve ticaret merkezi olmuştur. XIX. yüzyılda Saruhan Sancağının başlıca yerel sanayi dalı halı, alaca ve gömleklik bez dokumacılığıdır.⁸ 19. yüzyıldan sonra ilde pazara açılma süreci başlamış ve pamuk, tütün, zeytin gibi sanayi bitkilerinin üretimi artmıştır.⁹ İlde debbağcılık, çuhacılık, saraçlık, kunduracılık ve demircilik de yapılmaktadır. Cuinet, halı dokumacılığının özellikle Gördes, Demirci ve Kula'da yoğun olduğunu yazmıştır. O dönemde, "İzmir" halıları adı verilen bu halılar, İzmir Limanı'ndan dış ülkelere satılır.¹⁰

1908 Aydın Vilayet Salnamesi, Manisa Merkez'de 950 dokuma tezgâhı olduğunu kaydetmektedir. Aynı salnameye göre, bu tezgâhlarda yılda ortalama 1000 top dokuma ve alaca; 100 000 top pamuklu bez; çeşitli çarşaf, kuşaklar dokunmaktadır. Manisa Mensucat Dahili Ticarethanesi adlı kuruluşta kaşmir (yünlü), şayak ve benzeri kumaşlar üretilir. Bunun yanında Manisa Merkez Kaza'daki toplam 20 debbağhanede iyi cins deri, meşin ve kösele işlenir. Manisa'da birer makarna ve zeytinyağı

⁵ <http://www.manisavdb.gov.tr/nufus-ve-idari-yapisi> Erişim: 15.09.2017.

⁶ TÜİK, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2014.

⁷ TÜİK, "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2016.

⁸ Manisa 2000, Manisa Valiliği Yayınları, s. 342.

⁹ Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, Cilt:8, 1982-1983, s. 5552.

¹⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 5541.

fabrikası da üretim yapar. Salname Akhisar'da halı ve kilim dokumacılığının önemli olduğunu, Demirci'de ise 50'nin üstünde halı tezgâhı bulunduğunu belirtmektedir. Bu dönemde yöredeki halıcılığın yanı sıra Turgutlu'nun savat gümüş takımları da ünlüdür.¹¹

b.Madencilik Alanındaki Gelişmeler

19. yüzyılda ilde maden varlığı ile ilgili kayıtlara geçen bilgi yoktur. Aydın vilayet salnamesi (1889 Tarihli) yörede maden olmadığı (işletilen) belirtilmektedir. Ancak 1908 Aydın vilayet salnamesinde Kula yakınlarında bir zımpara madeni olduğu bunun da bir süre sonra kapatıldığı kaydedilmiştir.¹²

1910'dan önce de Soma yöresinde linyit yataklarının olduğu bilinmekte, yöre halkı bunu yakacak olarak kullanmaktadır. İlk kez Darkale Köyü'nde Osman Ağa, Kısırkdere yöresindeki linyit yatağını bulur. Osman Ağa'nın ilkel yöntemlerle işlettiği kuyu biçimindeki ocak, Türkiye'de işletmeye açılan ilk linyit ocağıdır¹³ ve burada 1919'a değin üretim yapılmıştır.

Mumyatepe'de de Türkler'le Rumlar birlikte linyit işletmektedir. 1913'te Akhisarlı Ragıp ve Kırkağaçlı Rumlar'dan Çimeris beylerin açtığı ocaklar, 1914-1918 arasında Almanlarca işletilmiş, "Harp Kömür Merkezi" kurularak ordunun gereksinimi karşılanmıştır. 1918'den 1922'ye değin Fransızlarca bu ocaklar işletilmiştir.¹⁴

B.Cumhuriyet Dönemi'nde Manisa'da Sanayi Alanındaki Gelişmeler

a. 1950'ye Kadar Manisa'da Sanayi

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Manisa'da sanayi ilin tarımsal ve doğal kaynaklarına dayalıdır. En gelişmiş sanayi dalları gıda, dokuma ve dericiliktir. Bunların yanı sıra, Turgutlu İlçesinin nitelikli toprağından yararlanılarak tuğla ve kiremit üretilir. Bu dönemde DİE tarafından yapılan ilk sanayi sayımı, sanayi sektörü ile ilgili verileri ortaya koyması açısından önemlidir.¹⁵

1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre ildeki 2 122 işyerinde toplam 5 338 kişi çalışır. Bunların 1 093'ü tek kişilik, 917'si 2-5 kişilik işletmelerdir. 6-10 arası işçi çalıştıran işyeri sayısı 90, 10'dan çok işçi çalıştıran işyeri sayısı ise 22'dir. Bu işyerlerinin çoğu tarıma dayalı sanayi dalındadır ve ağırlıklı olarak un, zeytinyağı ve sabun üretmektedir. Metal eşya-makine imalat dalında ise 456 işletme vardır. Bunların çoğu, tarım araçları üreten atölyelerdir. Ağaç işleme sanayisindeki işyerleri, sayısı 259'u bulan bıçkı-hızır ve doğrama atölyeleridir. Bunlardan 220 işyeri ile dokuma dalı dördüncü sırada yer

¹¹ Yurt Ansiklopedisi, s. 5541.

¹² Yurt Ansiklopedisi, s. 5541.

¹³ Yurt Ansiklopedisi, s. 5571; Manisa 2000, s. 365.

¹⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 5571; Manisa 2000, s. 366.

¹⁵ Manisa 2000, s. 342; Yurt Ansiklopedisi, s. 5573.

alır. Manisa Vilayet Hususi İdaresi'nin yayımladığı, Manisa Vilayeti Hakkında Tabii, Coğrafi, Tarihi, İdari, iktisadi, İçtimai, Malumatı Cami, Mecmua'ya göre 1930'larda Merkez İlçe 'de kurulmuş olan, gıda dalındaki işyerlerinin önde gelen isimleri: İsmet Bey'in 200 000 TL sermayeli un ve zeytinyağı; Çelebizade Cevdet Bey'in 80 000 TL sermayeli buz ve un; Selim Sun Bey'in 36 000 TL sermayeli un, zeytinyağı, pamuk; Osman Bey'in susam yağı; Necmeddin Bey' in Çobanisa'daki un ve zeytin; Hüseyin Efendi'nin Karaköy'deki motorla çalışan Tektaş un fabrikaları ile Konyalı Mehmet Efendi'nin yarma, pamuk, tahıl atölyeleridir.¹⁶

Tablo 3: 1927 Sanayi Sayımına Göre Manisa'da İşyeri ve Çalışan Sayısı

Sektörler	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı
Maden Çıkarma Sanayii	5	68
Tarıma Dayalı Sanayi	1 012	2 210
Dokuma Sanayii	220	889
Ağaç Ürünleri Sanayii	259	546
İnşaat Sanayii	133	613
Maden, Maden İşletmesi ve Makine Sanayii	456	886
Kâğıt -ve Basım Sanayii	5	8
Kimya Sanayii	20	67
Karma Sanayi	2	14

¹⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 5573.

Diğer Sanayi Dalları	10	27
Toplam	2 122	5 338

1930'da ise, Gördes'teki 2 000 el tezgâhında çalışan 6 500 kişi 184 000 m² halı dokumuş ve 1 200 000 liralık değer yaratmıştır. 1931'de ilçede kömür ve odunla çalışan 10 beygir gücünde motorları olan 5 000 TL sermayeli bir iplik boyama fabrikasıyla her biri 10 TL değerinde 1 300 halı tezgâhı vardır. Bunlarda bir yılda dokunan ortalama 250 000 m² halının 10 000 m²'si yurt içinde pazarlanmakta, büyük bölümü ise yurt dışına satılmaktadır. Çolakzadeler'in Kula'daki halı ilme ve boyama fabrikasının değeri 250 000 TL'dir. Bu fabrika, kirli yapağıyı nitelikli halı ilmesi haline getirir ve boyar. Üretilen ilme Kula, Demirci ve Isparta'daki halı tezgâhlarında kullanılır. Çolakzade Halı Şirketi'nin dokuma atölyesinde bir mevsimde 100-300 halı dokunur. Evlerde 1 000'e yakın halı tezgâhı vardır. İlde, dokuma dalında faaliyet gösteren kuruluşlar ise Merkez İlçe, Alaşehir ve Salihli'de yoğunlaşmışlardır.¹⁷

İldeki çırçır fabrikalarının kökeni İzmir'deki İngilizler'in çalışmalarına uzanır. Pamuk işleme sanayiindeki teknolojinin oldukça geri kalmasının dışarıya verdiği zararı gidermek için ilk olarak J.B. Gout ve J. Aldrich adlı iki İngiliz tüccar faaliyete geçer. Bunlardan Gout, 1863'te Manisa'da bir çırçır fabrikası açar. Gout, fabrikanın montaj ve bakım işleri için, İngiltere'den S. Whiteman adlı bir mühendis getirtirir. Yerli çırçır fabrikatörlerinin tepkisinden çekinildiği için, fabrika Manisa'nın ünlülerinden Karamızraki Mehmet Efendi adına açılır. İdaresine de yönetici olarak İngiliz Konsolosluğu'nda çalışan F. Velesti getirilir. Öbür çırçır fabrikatörleri gibi Gout da işleyeceği pamuğu daha ekim zamanı satın alıp, bunun için 16 komisyoncuyla köylere göndermektedir. Onlara toplanan pamuğun değeri üzerinden % 0,5 dolayında bir pay verir. İlkel atölyelerde günde yalnızca 6 kg temiz pamuk sağlanabilmekteyken, Gout'un fabrikasındaki her bir çırçır makinesi bir günde ortalama 48 kg pamuğu temizleyebilmektedir. Dokuma sanayiinde buhar gücü kullanılması, Gout'u İzmir'in en büyük pamuk dışarıtımıcısı yapacaktır.¹⁸

Manisa'da halıcılık, demircilik, taş ve toprak sanayinde önemli gelişmeler Cumhuriyet'in ilk on yılında olmuştur. Bununla beraber şekercilik, şarapçılık ve konservecilikte de kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. 1932'de Leipzig'deki sergiye katılım gerçekleştirilerek dışarı açılma olmuştur.¹⁹

1932'de Manisa'da Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan (TSK) yararlanan şirket sayısı 46'dır. Toplam 878 işçi çalıştıran bu işletmeler arasında en ağırlıklı yeri, 241 işçi çalıştıran 10 karma (zeytinyağı, un ve çırçır) fabrika tutar. İkinci sırada, karma üretim yapan ve 217 kişinin çalıştığı 6 un ve pamuk fabrikası gelir.

¹⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 5674.

¹⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 5674.

¹⁹ Mevlut Çelebi, Atatürk Ve Manisa, Manisa Belediyesi Kültür Yayınları:3, Manisa, 2006, s. 101.

Yaratılan katma değer açısından karma un ve zeytinyağı fabrikalarıyla, aynı zamanda elektrik de üreten, un, pamuk, zeytinyağı fabrikaları önde gelir. TSK'den yararlanan şirket sayısı, 1941'de 21'e düşer. Bunlardan en yüksek üretim değeri gerçekleştirenler yünlü dokuma (halı) yapanlardır. Onları, zeytinyağı ve pamuk fabrikaları ile linyit üretimi izler.²⁰

b.1950-1970 Arası Manisa'da Sanayi

1950-1970 arasında Manisa sanayiindeki en önemli gelişme büyük ölçekli kamu yatırımları yapılması olmuştur.²¹ 1964'te ilde 10 kişiden fazla işçi çalıştıran 44 kuruluşun 2'si kamu, 42'si özel kesim işletmeleridir. Kamu işletmeleri ortalama 750 kişi çalıştıran büyük ölçekli işyerleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özel kesim işletmeleri ise ortalama 64 kişi çalıştıran orta ölçekli kuruluşlardır. 1950-70 arasındaki dönemde, özellikle 1960'larda özel kesim girişimlerinin sayısında artış görülmektedir. Ancak yeni girişimler de, Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi, imalat sanayiinin temel yoğunlaşma alanları olan dokuma, gıda, deri ve taş-toprağa dayalı sanayi dallarına yönelmiş, ilin genel sanayi yapısında bir yenilik olmamıştır.²²

1955 yılında Sümerbank'ın katılımı ile açılan Manisa Mensucat A.Ş., 1957 yılında işletmeye açılan Soma Termik Santrali ve 1960'ta faaliyete başlayan Demirköprü Hidroelektrik Santrali, önemli kamu girişimleridir. Hem bu girişimler hem de ilde elektrik enerjisi üretiminin yaygın olmasından dolayı tarımdan sanayiye olan dönüşümün kolaylaşması ildeki imalat sanayinin gelişmesini hızlandırmıştır. Bu hızlanmayla birlikte 1962 yılında TUKAŞ Konserve Fabrikası'nın da kurulduğunu görmekteyiz.²³

Bu dönemde ilde gıda sanayii dalında un, yağ, konserve fabrikaları ile şeker, helva, sütlü yiyecek üreten imalathaneler önemli yer tutar. 1960'larda gıda dalındaki başlıca işyerleri, Merkez ilçedeki Turhangil Un Fabrikası, Cide Yağ ve Yem Sanayii ve Komandit Şirketi'nin ayçiçeği fabrikası, 6 zeytinyağı fabrikası ile Ege Gazoz ve Tariş'in Tor İspirto İçki fabrikalarıdır. Akhisar'da 12 ve Alaşehir'deki 2 zeytinyağı fabrikası ile 3 lokum-helva, tahin imalathanesi yer alır. Kırkağaç'ta 7 zeytinyağı, Kula'daki 1 un fabrikası bulunur. Salihli'deki un ve şarap, Saruhanlı ve Soma'daki 5'er, Turgutlu'daki 2 zeytinyağı fabrikası, Yako Bencuya'nın un ve pamuk ve Sal Şarap Fabrikası vardır. 1968'de yabancı ve yerli ortaklarca kurulan Tariş'in Tor İspirtolu İçkiler Sanayii Limited Şirketi'nde yılda 140 000 lt şarap ve 210 000 lt vermut üretilir.²⁴

Ege Sanayi Odası'nın hazırladığı 1964 Sanayi Anketi'ne göre, ilde 10 kişiden çok işçi çalıştıran 2 kamu, 42 özel kesim işyeri vardır. 1970'lerin sonunda, ise kamu işyerlerinin sayısı 4'e özel kesim işyerlerinin

²⁰ E. Karaköse, Manisa'da Sanayileşme Ve Sosyo Ekonomik Gelişme. Manisa: Şafak Basım. 2004, s. 29.

²¹ Kürşat Veral, Sanayilerin Organize Oluşum Sisteminin Çevre Yerleşmelere Olan Etkisi (Manisa Organize Sanayi Bölgesi Örneği), Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s. 118.

²² Yurt Ansiklopedisi, s. 5675.

²³ Manisa 2000, s. 343; Yurt Ansiklopedisi, s. 5575.

²⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 5676.

sayısı 109'a ulaşır.²⁵ Türkiye genelinde sanayi alanındaki gelişmelerin ivme kazanması sebebiyle faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarını bir araya toplama düşüncesi, Organize Sanayi Bölgelerinin oluşumuna zemin hazırlamıştır.²⁶ Nihayet 1963 yılında yapımına başlanan Manisa Organize Sanayi Bölgesi, 1970 yılı itibariyle hizmete girmiştir.²⁷ Çağdaş sanayileşmenin tüm sıfatlarını taşıyan Manisa Organize Sanayi Bölgesi, hem ülke ekonomisi için hem de yöresel gelişme için istihdamı arttırıcı bir özelliğe sahiptir. Ciddi bir ekonomik faaliyet kaynağı olması sebebiyle de yatırımcıların gözde yatırım noktası haline gelmiştir. Eskiye göre kısaltılan İzmir-Manisa karayolu ulaşım ve taşıma kolaylıkları getirmiş; altyapı ve ucuz arsa olanakları, İzmirli ve İstanbullu sanayicilerin Manisa'da kârlı yatırımlar

²⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 5577.

²⁶ A. Yücel, Türkiye'de Organize Sanayi Bölgeleri Uygulaması. İl Planlama Paneli Kurs Notları, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara: İçişleri Bak. Yay., 1986, s.235.

²⁷ *Manisa Organize Sanayi Bölgesi (MOSB)*: Manisa'da organize sanayi bölgesi kurma girişimleri 1963'te başlar. Kurucu üyelerden il özel idaresi ve belediye, yerel katılım payı (% 10) verdikten sonra, kurucu üyelikten çekilir. Manisa Ticaret Odası'nın öncülüğünde 1968'de kurulmasına başlanan bölge 1970'te işletmeye açılır. Manisa-İzmir karayolu üzerinde, Keçeliköy bitişiğinde, kent merkezine 6,5 km uzaklıkta, 1 750 000 m²'lik bir alanda kurulu olan OSB'nin % 88,6'sı sanayi kuruluşlarına, kalanı yol, yeşil alan ve hizmet yapılarına ayrılmıştır. Bölge içi yolların uzunluğu 9 km'dir. Su 6 km uzaklıktaki Gürle Köyü kaynağından, elektrik enerjisi ise 20 mw'lık bir trafo merkezinden sağlanmaktadır. Ayrıca, kesintiler sırasında gereksinimi karşılayan elektrojen grupları vardır. Kuruluşunda 151 parsel olan bölge, daha sonra birleştirmeler nedeniyle 75 kuruluşun yerleşebileceği bir alan olmuştur. OSB'de 1975'te 43 olan işletme sayısı 1983'te 45'e yükselmiştir. 45 kuruluşun 24'ü metal eşya-makine imalat, 6'sı gıda, 6'sı dokuma, giyim eşyası, deri, 6'sı kimya sanayi, 3'ü ise ağaç işleme dallarındadır. Ayrıca, 9 işletmenin yapımı sürmekte, 3'ünün de tasarımı tamamlanmıştır, 1983'te bölgede 3 150 kişi çalışmaktadır. Tüm kuruluşlarıyla faaliyete geçtiğinde, bu sayı 10 000 dolayına ulaşacaktır.

Bölgenin finansman kaynakları, teşvik fonlarından, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bütçesinden sağlanmaktadır. Organize Sanayi Bölgesi Kurma Fonu'ndan ve kurucuların % 10'luk yerel katılım payından oluşmaktadır. Bölgeden. 1981'de 84,5 milyon, 1982'de 48,5 milyon dolarlık dışsattım yapılmıştır. 1982'de bölgedeki kuruluşların toplam cirosu yaklaşık 16,2 milyar TL, toplam yatırım tutarı ise 12,5 milyar TL'dir. Bölgedeki yatırımların % 80'i il dışı sermayece, özellikle İzmirli sanayicilerce gerçekleştirilmiştir.

Bölgenin 1986 yılında % 90 oranında doluluğa ulaşması sebebiyle Bölgenin büyütülmesi düşünülmüş ve harekete geçilmiştir. 1991 tarihinde Bölgenin II. kısmı hizmete açılmıştır. 1997 yılında ihtiyaç hâsıl olunca Bölgenin III. kısmının kuruluş çalışmalarına başlanmıştır. 1998 yılında kamulaştırma işlemleri, Ağustos 2001'de ise altyapı çalışmaları tamamlanmıştır. Aralık 2003 itibariyle Bölgenin III. kısmının da arsa doluluk oranı % 100'e ulaşmıştır. Bu şekilde artan potansiyele paralel olarak IV. ve V. kısımlarının da yapılmasına karar verilmiştir. 3 759 600 m² büyüklüğündeki IV. ve 743 000 m² büyüklüğündeki V. Kısımın kamulaştırma çalışmaları ve altyapı ihalesi 2006 yılında tamamlanarak 2007 yılı başında arsa tahsislerine başlanmıştır. Ağustos 2011 itibariyle IV. ve V. kısımlarda da % 100 doluluk oranına ulaşılmıştır. Manisa Organize Sanayi Bölgesi 11 Temmuz 2008 tarihinde gerçekleştirilen 1. Genel Kuruldan sonra Manisa Organize Sanayi Bölgesi kendi sanayicisi tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

Manisa Organize Sanayi Bölgesinde, 1990 yılında, 53 adet fabrika ve tesislerde toplam 8 700 civarında işçi çalışmaktadır. Bölgedeki kuruluşlar ayda 175 000 ton sanayi suyu ve 6 300 000 Kwh elektrik enerjisi kullanılmaktadırlar. Halen Manisa İlinde 273 fabrikanın sadece 4'ü kamu sektörüne ait olup, geriye kalanın tamamı özel sektörün elindedir.

Manisa Organize Sanayi Bölgesi'nde 2009 yılında 1. Bölge'de 3 bölüm yer alır. Burada toplam 132 firmada 24 200 kişi çalışmaktadır. Firmaların ithalatı 3 000 000 000 Dolar, ihracatı ise 2 200 000 000 Dolar'dır. 2016 yılında ilde 186 işyerinde 46 700 kişi çalışır. Firmaların ithalatı 2 830 000 000 Dolar, ihracatı ise 300 000 000 Dolar olmuştur. İlde 2009 yılında 25'den fazla işçi çalıştıran işyeri sayısı 362'dir ve buralarda toplam 26 551 kişi çalışırken 2016 yılında 637 işyerinde 115 422 kişi istihdam edilir. 2009 yılında ilde imalatta 20, hizmette 6, tarımda 1, enerjide 2 olmak üzere toplam 29 firma teşvikten yararlanmışken 2016 yılında imalatta 63, hizmette 19, tarımda 2, enerjide 44 olmak üzere 128 firma teşvikten yararlanır. Manisa OSB'den dünyanın 100'ü aşkın ülkesine ihracat yapılmakta olup 2015 yılı toplam dış ticaret hacmi yaklaşık 7 190 000 000 dolarına ulaşmıştır. (Bkz: Yurt Ansiklopedisi, s. 5573; <https://www.mosb.org.tr/tr/kurumsal/tarihce/> Erişim: 12.09.2017).

yapılabileceklerini düşünmelerine yol açmıştır. Bu yıllarda Manisalı tüccar ve büyük toprak sahipleri de sanayi sektörüne yönelmiştir.

c.1970'ten Günümüze Manisa'da Sanayi

1970'lerde İzmir'de sanayi kuruluş yeri olarak uygun olan alanların tükenmesi, arsa fiyatlarını çok yükseltmiştir. Bununla birlikte 1960'ların sonunda İzmir- Manisa karayolunun kısaltılmasıyla, taşıma giderlerinin düşmesi ve 1970'te işletmeye açılan Manisa Organize Sanayi Bölgesi ili yeni yatırımlar için çekici bir yer yapar. Bu bakımdan, ilde sanayinin gelişmesinde, Organize Sanayi Bölgesi'nin önemli bir itici güç işlevi gördüğünü söylemek mümkündür.

İzmirli ve İstanbullu yatırımcıların girişimleri ile MOSB'nde sanayi alanındaki kuruluşların yapımına başlanmıştır. Gey Giyim Sanayii ve Ticaret AŞ ile ECA grubuna bağlı Valf Sanayii AŞ, bu türden yatırımların ilk örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. ECA grubu, daha sonra yatırımlarını genişletmiş, Ege Kalıp Sanayii AŞ, Ara Alüminyum Radyatör Sanayii AŞ ve Seral Seramik Sıhhi Tesisat Gereçleri Sanayii ve Ticaret AŞ'yi de açarak il ekonomisine katmıştır. Çukurova Kimya Endüstrisi AŞ; Çukurova Holdingce bağlı olan fabrika, 100 000 m² alanda kurulmuştur. Kuruluşun merkezi Manisa'da, bölgesel pazarlama şubeleri İstanbul ve Ankara'dadır. 11 milyon dolarlık yatırımın diğer büyük ortakları, İş Bankası AŞ, Pamukbank ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'dır. Kuruluş, çeşitli kimyasal maddeler üretmektedir. Dünyada, hammadde olarak yağsız pirina kullanan ilk ve tek kuruluş olan fabrikada, pentozan içeren bitkisel artıklardan, kayısı çekirdeği, mısır koçanı gibi ürünlerden de girdi olarak yararlanılmaktadır.²⁸

Yaşanan gelişmelerin Manisalı tüccar ve toprak sahiplerini de sanayi alanında yatırımlar yapmaya teşvik ettiğinden söz etmiştik. Yerli girişimcilerin MOSB'de işletmeye açtığı ilk kuruluşlar; Manisa Yem Fabrikası AŞ, Safir Tekstil Sanayii ve Ticaret AŞ ve Sestaş (Suni ve Sentetik Elyaf Sanayii ve Ticaret AŞ)'dir. Öteden beri, Hacırhmanlı ve Semalı ovalarının en verimli topraklarını işleyen Manisa'nın ünlü ailelerinden Soyerler, Sestaş'ı; üzüm, pamuk ve tahıl ticareti ile zenginleşen Pulcuoğlu Ailesi Safir'i; Çullu Çiftliğinin sahibi Adil Çullular da Yonsan (Ege Yonga ve Levha Sanayii ve Ticaret AŞ) ve İzmir Un Fabrikasını kurmuştur. Tarımdan elde ettikleri geliri sanayiye aktaranlardan Sorman ve Giritligiller çırçır; Ciderler yağ, yem ve çırçır; Kemal Pınar da deri, kösele ve çırçır fabrikaları açmıştır.

Gıda dalındaki kuruluşlardan Yemsan, 1973'te üretime geçmiştir. Manisalı sanayicilerin bölgedeki ilk girişimi olarak değerlendirilmektedir. Manisa Ticaret Odasının öncülüğünde temeli atılan bu Türkiye'nin ilk otomatik yem fabrikasında toz ve pelet olmak üzere, iki tip yem üretilmektedir. 12 çelik siloda 1 000 ton tahıl depolayabilen fabrikanın makineleri İsviçre'nin Bühler şirketinden

²⁸ Yurt Ansiklopedisi, s. 5575.

sağlanmış; fabrikanın montajı ve deneme üretimi bu şirket tarafından yapılmıştır. 30 milyon TL'lik kuruluş sermayesinin % 25'i kamunun, % 75'i çeşitli kişilerindir.²⁹

Gıda dalındaki kuruluşlardan bir diğeri, Ege Yağ Sanayii ve Ticaret AŞ'dir. Yapımı, 1981'de başlayan fabrika aynı yıl üretime de geçmiştir. Kuruluş sermayesi 38 milyon TL'dir. Fabrikada, pres bölümünde 3, öbür bölümlerde 2 vardiyada toplam 30 kişi çalışmaktadır. Ayçiçeği yağı üreten fabrikada elde edilen küspe kanadı hayvan yemi olarak kullanılır. İhtiyaç duyulan hammadde, Manisa, Söke ve Trakya'dan sağlanır. Fabrika, ayçiçeğinden başka, tütün tohumu, hintyağı, susam, çitlembik ve pamuk çekirdeği de işlemektedir. Elde edilen ham yağ, ayçiçeği yağı ve margarin üreten fabrikalarca ve boya sanayiinde hammadde olarak kullanılır. Fabrikada yılda 15 000 ton ayçiçeği işlenerek, günde 30 ton ham yağ elde edilmektedir.³⁰

Dokuma dalındaki kuruluşlardan en önemlileri, Safir ve Batılılar şirketleridir. Ayakkabı fabrikaları istenilen başarıya ulaşamamıştır. Pulcuoğlu Pamuklu Sanayii ve Ticaret AŞ (Safir) 1972'de kurulur. Yılda 5 518 000 tane iç çamaşırı üretebilen fabrikanın sabit sermaye yatırımı 64,1 milyon TL'dir. Tesisin yan ürün olarak, yılda 850 ton karde pamuk ipliği, 450 ton penye pamuk ipliği ve 450 ton ip örgü bezi üretme kapasitesi vardır. 5 milyon TL olan kuruluş sermayesi 1976'da 25 milyon TL'ye çıkarılmıştır. Fabrikada 1983'de 470 kişi çalışmaktadır.³¹

Otomotiv yan sanayii kuruluşları arasında en önemlileri Valf Sanayii AŞ, Elba Basınçlı Döküm Sanayii, Gülman Elektrik Sanayii AŞ, Olgun Çelik ve Mert Akümülatör Sanayii ve Ticaret Limited Şirketi'dir. Hammaddesini, Etibank'ın Seydişehir Alüminyum Tesislerinden sağlayan Elba, Aselsan, Hema, Türk Traktör, Tofaş, Renault, Arçelik ve BMC için üretim yapmaktadır. Gülman Elektrik ve 1982'de tam kapasite ile çalışmaya başlayan Mert Akü, otomotiv yan sanayiine katkıda bulunan kuruluşlardandır.

İnşaat kesimi için üretim yapan kuruluşlar arasında en önemlisi Betonsan'dır. Betonsan Konut Sanayii ve Ticaret AŞ, 1974'te prefabrike konut ve hazır beton üretmek için kurulmuş, 1977'de üretime başlamıştır ancak 1983'te üretimi durdurmuştur. İldeki taşa- toprağa dayalı sanayinin merkezi olan Turgutlu'daki tuğla-kiremit fabrikalarının en büyükleri de Dev, Aysan ve Pekcan'dır.³²

1981'de ülkedeki 500 büyük şirket arasına giren Manisa'daki sanayi kuruluşları arasında, 277. sıradaki Cidesan Yağ ve Yem Sanayii AŞ, 389. sıradaki Salihli İplik ve Dokuma Fabrikası TAŞ, 402. sıradaki

²⁹ Yurt Ansiklopedisi, s. 5576.

³⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 5576.

³¹ Yurt Ansiklopedisi, s. 5576.

³² Yurt Ansiklopedisi, s. 5577.

Tek Tarım Makineleri Ticaret ve Sanayii AŞ ile 473. sıradaki Yümsan Elektrik Motorları Ticaret ve Sanayii AŞ sayılabilir.³³

Tablo 4: Manisa’da 1980’de Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri

	İşyeri Sayısı	1 Kişilik	2-9 Kişilik	10 ve Daha Fazla Kişilik
Toplam	5 318	2 060	2 866	392
Gıda, İçki, Tütün Sanayii	549	125	342	82
Dokuma, Giyim Eşyası, Kürk-Deri Sanayii	1 547	847	613	87
Ağaç Ürünleri ve Mobilya Sanayii	791	265	514	12
Kâğıt ve Basım Sanayii	44	13	28	3
Kimya Sanayii	89	35	48	6
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	313	37	148	128
Metal Ana Sanayii	2			2
Metal Eşya, Makine ve Taşıtlı Araçları Sanayii	1 928	708	1 1 50	70
Diğer Sanayi Dallar	55	30	23	2

Manisa’da 1980’de Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri³⁴ Tablo:2’de verilmiştir. Buna göre 1980’lerde, sanayinin yapısındaki değişim sürer. 1980 Sanayi ve İşyerleri Sayımına göre, metal eşya-makine imalat sanayii 1 928 işletme ile 1. sırayı alırken, dokuma dalı 2. sırada gelir. Gıda sanayii, dokumadan

³³ Yurt Ansiklopedisi, s. 5578.

³⁴ DiE, Genel Sanayi Ve İş Yerleri Sayımı, 1980; Yurt Ansiklopedisi, s. 5577.

sonra gelen yerini, orman ürünleri işleme dalına bırakır. 10'dan fazla kişinin çalıştığı büyük ölçekli işyerleri sıralamasında ise, taş-toprağa dayalı sanayi başta gelmekte, bunu sırasıyla dokuma, gıda ve metal eşya dalları izlemektedir.

1989 yılında imalat sanayinde 3'ü devlet, 124'ü özel olmak üzere toplam işletme sayısı 127'dir.³⁵ 1989 yılında Emekli sanığına bağlı olarak çalışan sayısı 111 iken, devlete ait işyerinde çalışıp da SSK'ya bağlı olanların sayısı 1256'dır. Özelde çalışıp SSK'ya bağlı olan çalışan sayısı da 17 107'dir. Buradan da anlaşıldığı gibi imalat sanayinde özel sektör ön plandadır.³⁶ Yıl içinde emekli sandığına bağlı olarak çalışanlara yapılan ödeme 1 568 294 TL, devlet işletmesinde çalışıp SSK'ya bağlı olanlara yapılan ödeme 10 983 269 TL, özelde çalışan ve SSK'ya bağlı olanlara yapılan ödeme ise 104 307 460 TL'dir.³⁷

1992 yılında ise 4'ü devlet, 221'i özel toplam 225 işyeri bulunmaktadır.³⁸ DİE'nin 1992 yılında gerçekleştirdiği sanayi sayımında ilde sanayi sicil belgesine sahip olmayan işyeri sayısı da belirtilmiştir. Buna göre maden ve taşocakçılı alanında 37 işyeri ve yıllık ortalama 5 000 çalışan; imalat sanayinde 4 393 işyeri ve 11 731 çalışan; elektrik, gaz ve su işlerinde 2 573 çalışan; ticaret, otelcilik, lokantacılık alanında 13 214 işyeri ve yıllık ortalama 25 532 çalışan yer alır. Ulaştırma, haberleşme, depolama alanında 183 işyeri ve 432 çalışan; mali kurumlar, sigorta, emlak işleri, yardımcı iş hizmetlerinde 821 işyeri ve 1 714 çalışan; toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerde 4 837 işyeri ve 10 585 çalışan vardır.³⁹

Tablo 5: Sektörlere göre işyerleri ve İstihdam durumu (1994)

İş Kolları	İş Yeri Sayısı	İstihdam Durumu
Toprak ve Toprağa Dayalı İmalat Sanayi	89	4682
Dokuma ve Tekstil Sanayi	52	4260
Gıda Sanayi	37	2552

³⁵ DİE, İl Ve Bölge İstatistikleri, 1993, s. 346.

³⁶ DİE, 1993, s. 346

³⁷ DİE, 1993, s. 347.

³⁸ DİE, İl Ve Bölge İstatistikleri, 1994, s. 382.

³⁹ Coğrafi, Ekonomik, Sosyal, Kültürel Ve Tarihi Yönleriyle Manisa '95, Manisa Valiliği, 1995, s. 111.

Yem Sanayi	6	369
Zirai Aletler Sanayi	23	170
Metal Eşya ve Makine Sanayi	29	1361
Oto Yan Sanayi	18	592
Kimya Sanayi	9	297
Deri ve Kundura Sanayi	6	93
Baskı ve Ambalaj Sanayi	5	555
Elektrik ve Elektronik Sanayi	6	3466
Orman Ürünleri Sanayi	6	194
Diğerleri	6	170
Toplam	292	18 761

1994 yılı sonunda ilde sanayi sicil belgesine sahip toplam 292 işletme bulunmaktadır. Bunlardan 4'ü kamu, 288'i de özeldir ve bunlardan 9'u 500'den fazla işçi çalıştıran işletmelerdir.⁴⁰ Bunlar tablo 6'da verilmiştir. TKİ Ege Linyitleri İşletmesi 5 460 kişilik istihdam ile başı çekmektedir.

Tablo 6: 500'den Fazla İşçi Çalıştıran Sanayi Tesisi, İstihdam Ve Üretim Durumu

Adı	Yeri	İstihdam	Yıllık Üretim
Tek Soma Termik Santrali	Soma	1950	5 000 000 000 Kwh

⁴⁰ Manisa'95, s.110-112.

Tki Ege Linyitleri İşletmesi	Soma	5490	9 501 605 ton/yıl
Vestel	Manisa	1709	393 627 adet TV, 4 228 adet Video, 6 534 adet Monitör
Manisa Pamuklu Mens. A.Ş.	Manisa	920	8 256 252 kg mamul
Raks Elektronik San. Tic. A.Ş.	Manisa	772	61 701 352 adet Video, 24 884 720 adet Auido, 6 534 adet Monitör
May Tekstil San. Ve Tic. A.Ş.	Manisa	745	890 000 kg ham kumaş, 1 616 000 kg mamul, kumaş, fason boya
Serel Seramik San. Ve Tic. A.Ş.	Manisa	707	11 247 ton seramik sıhhi tesisat gereçleri
Pekel Teknik San. Ve Tic. A.Ş.	Manisa	741	14 632 adet mikro fırın, 89 930 adet çamaşır mak., 138 142 adet buzdolabı, 3 316 adet mini fırın, 4 764 adet bulaşık mak.
Tukaş Turgutlu Kon. San. Tic. A.Ş	Manisa	526	10 424 732 kg salça

İlde imalat sanayi yatırımlarına ve sanayi ürünleri ihracatına sağlanan teşvikler, sanayi alanının gelişmesine ivme kazandırmıştır. Bu anlamda 1999 yılı sonu itibariyle ildeki teşvik belgeli yatırımların sektörlere ve ilçelere dağılımı Tablo:7 ve 8’de gösterilmiştir.

Tablo 7: İlçelere Göre

İlçesi	Teşvikli Yatırım Sayısı	İlçesi	Teşvikli Yatırım Sayısı	İlçesi	Teşvikli Yatırım Sayısı	İlçesi	Teşvikli Yatırım Sayısı
--------	-------------------------	--------	-------------------------	--------	-------------------------	--------	-------------------------

Merkez	244	Demirci	7	Köprübaşı	-	Turgutlu	35
Ahmetli	1	Gölmarmara	-	Kula	5	Saruhanlı	13
Akhisar	32	Gördes	1	Salihli	28	Selendi	1
Alaşehir	3	Kırkağaç	-	Sarıgöl	-	Soma	41

Table 8: ve 8'e göre ildeki teşvikli yatırımlardan Merkez İlçe, Akhisar, Turgutlu, Soma, Salihli ve Saruhanlı ilçeleri ağırlıklı olarak faydalanmıştır. Toplamda 411 teşvik belgeli yatırımın 244'ünün merkezde olduğu göze çarpmaktadır. Sektörel dağılıma bakıldığında ise gıda sanayinin 81 yatırımla öne çıktığı görülmektedir. Bu da tarıma dayalı sanayinin göstergesidir.⁴¹

Sektörü	Yatırım Sayısı	Sektörü	Yatırım Sayısı	Sektörü	Yatırım Sayısı
Elektrik Ve Elektronik Sanayi	28	Orman Ürünleri Sanayi	9	Oto Yan Sanayi	26
Hizmet Sektörü	43	Elektrik Enerjisi Sektörü	6	Baskı Ve Ambalaj Sanayi	19

⁴¹ Manisa 2000, s. 345.

Dokuma Ve Tekstil Sanayi	38	Metal Eşya Ve Makine Sanayi	38	Toprak-Seramik Sanayi	23
Gıda Sanayi	81	Küçükbaş Hayvan Ve Yem Sanayi	22	Deri Ve Kundura Sanayi	4
Maden Sektörü	25	Kimya Sanayi	15	Diğer Yatırımlar	34

Tablo 8:
Sektörlere Göre
2003 yılında Manisa'da

Palamut Meşesi ve Valeks dünyada sadece Salihli'de bulunan iki fabrikada üretilmektedir. Türkiye'de az sayıda bulunan basınçlı kaplar sanayi, İstanbul ve Bursa'dan sonra Manisa merkez ve Salihli'de faaliyet göstermektedir. Bunların yanında diğer ticaret konusu olan tarımsal ürünler içinde çekirdeksiz kuru üzüm ilk sırada yer almakta daha sonra ise zeytin ve diğer taze sebze, meyve ve hububat gibi diğer tarım ürünleri ile Soma ilçesinde üretimi yapılarak satılan kömür il ticareti içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sanayinin sürekli gelişme trendinde olması Manisa'ya yarı mamul ve mamul mal giriş çıkışını artırarak mevcut ticaret hacminin genişlemesini de sağlamaktadır. Ege Bölgesindeki illerin sanayisine göre bir değerlendirilmesi yaparsak Manisa'nın % 11'lik bir değerle, İzmir (% 37) ve Denizli'den (%18) sonra üçüncü sırada yer aldığını görmekteyiz.⁴²

2004 yılında Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Manisa 25. sırada⁴³, 2010 yılında yine 25. sırada yer alır. 2011'de 3. Kademe gelişmiş iller arasında yer alan Manisa'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik sırasını 23 olarak görmekteyiz. Aynı yıl için kişi başına düşen ihracat tutarında il, Türkiye genelinde dördüncü sırada yer almaktadır. Yüz bin kişiye düşen patent başvuru sayısında ise tüm iller arasında ilk sırada gelmektedir. Bununla birlikte Manisa il merkezinin batıda yer alması ve İzmir'in etkisinde kalıyor olması göstergeleri etkilediği düşünülmektedir.⁴⁴ 2013 yılında ise il 21. sıradadır.⁴⁵

Ülkede 2008 yılında sanayi alanında çalışanların toplam istihdam içindeki payı % 26 iken bu oran 2013 yılında yine % 26 oranındadır. Manisa'da 2008 yılında sanayi alanında çalışanların toplam istihdam içindeki payı % 22 iken bu oran 2013 yılında yine % 23 oranındadır.

⁴² www.manisatso.org.tr Erişim:21.10.17.

⁴³ Bülent Dinçer, Metin Özasan, İllerin Sosyo- Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2003, s. 107.

⁴⁴ Kalkınma Bakanlığı, İllerin Ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011), Bölgesel Gelişme Ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü Ankara, 2013, s. 59.

⁴⁵ Erhan Gül, Bora Çevik 2013 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, Nisan 2015, s. 10.

2013 Yılında TÜİK tarafından yapılan “Seçilmiş Göstergelerle Manisa” raporuna göre;⁴⁶ TR33 (Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak) bölgesi cari fiyatlarla bölgesel gayrisafi katma değerinin sektörel paylarına bakıldığında hizmetler sektörü 2011 yılında % 45,2 ile en büyük payı oluşturmaktadır. Aynı yılda sanayi sektörü % 35,9 ile ikinci sırada gelmektedir. Manisa'dan yapılan ihracatın 2013 yılı için ekonomik faaliyetlere göre dağılımına bakıldığında en büyük pay % 95 ile imalat sektörüne aittir. 2009 imalat sanayi bin dolar bazında 859 529 iken, 2013 yılında 3 761 643 olmuştur. Manisa'dan yapılan ithalatın 2013 yılı için ekonomik faaliyetlere göre dağılımına bakıldığında en büyük pay % 95 ile imalat sektörüne aittir. 2009 İmalat sanayi bin dolar bazında 519 315 iken, 2013 yılında 3 080 827 bin dolar olur.

Tablo 9: 2009 Ve 2016 Sektörlere Göre Teşvik Yatırım Sayısı

Sektörü	Teşvik Yatırım Sayısı	
	2009 Yılı	2016 Yılı
İmalat	20	63
Hizmet	6	19
Madencilik	-	-
Tarım	1	2
Enerji	2	44

2009 ve 2016 yıllarında ilde sektörlere göre teşvik yatırım sayıları Tablo: 9'da verilmiştir. Buna göre imalat ve enerji alanındaki yatırımların ön plana çıktığı dolayısıyla bu alanlarda yapılan yatırımlara öncelik verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁷

İlin imalat sanayinde ulaştığı noktayı ortaya koymak adına İSO (İstanbul Sanayi Odası) Kriterlerine Göre 2009 ve 2016 yılı Türkiye'deki 500 büyük tesis içine giren Manisa sanayi kuruluşları aşağıda tabloda gösterilmiştir.⁴⁸

⁴⁶ TÜİK, Seçilmiş Göstergelerle Manisa, 2013, s. 11, 21, 22, 117, 120, 125.

⁴⁷ Manisa Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü; Sayılarla Manisa 2009, 2016, <http://www.manisa.gov.tr/sayilarla-manisa> Erişim: 20.10.2017.

Tablo 10: İSO (İstanbul Sanayi Odası) Kriterlerine Göre 2009 Yılı Türkiye’deki 500 Büyük Tesis İçine Giren Manisa Sanayi Kuruluşları

İl Sıra No	Sanayi Kuruluşunun Adı	İlçesi	Türkiye	Sıra No
			2009	2006
1	Vestel Elektronik San.ve Tic.A.Ş.	Merkez	14	11
2	Vestel Beyaz Eşya San.Tic.A.Ş.	Merkez	37	26
3	C.P Standart Gıda San ve Tic A.Ş	Turgutlu	95	64
4	Compenanta Döktaş Dökümcülük A.Ş	Merkez	111	131
5	Keskinoğlu Tavuk ve Damızlık A.Ş	Akhisar	140	81
6	İndesit Company Beyaz Eşya A.Ş	Merkez	150	129
7	Sarten Ambalaj San. Tic A.Ş	Merkez	153	100
8	Tire Kutsan Kağıt San.Tic.A.Ş	Merkez	201	
9	Polinas Plast.San.ve Tic.A.Ş.	Merkez	202	193
10	Bosc Termo Teknik A.Ş	Merkez	222	83
11	Olmuxsa Ambalaj San Tic AŞ	Merkez	238	201

⁴⁸ <http://www.mosb.org.tr/tr/turkiye-nin-500-buyuk-sanayi-kurulusu/2016> Erişim: 20.09.17.

12	Hayes Lemmerz JantAŞ Jant AŞ	Merkez	275	
13	İnci Akü San Tic A.Ş	Merkez	324	229
14	Yonca Gıda San. İşl. İç Dış A.Ş	Merkez	3 635	250
15	Hayes Lemmerz JantAŞ Jant AŞ	Merkez	354	
16	Elba Basınçlı Döküm San tic A.Ş	Merkez	422	376
17	Graniser Granit Seramik San. ve Tic. A.Ş.	Akhisar	498	
18	Yıldız Entegre Ağaç San. ve Tic. AŞ. Akhisar	Akhisar		64
19	Erdemir Çelik Servis Merkezi San. ve Tic. AŞ.	Merkez		89
20	Maxion İnci Jant Sanayi A.Ş	Merkez		139
21	Schneider Elektrik San. ve Tic. AŞ. Merkez	Merkez		151
22	Kerim Çelik Mamulleri İmal. ve Tic. AŞ.	Merkez		192
23	İpek Kağıt San. ve Tic. AŞ.	Merkez		198
24	Norm Cıvata San. ve Tic. AŞ.	Salihli		230
25	Standart Profil Otomotiv San. ve Tic. AŞ	Merkez		240

26	Maxion Jantaş Jant San. ve Tic. AŞ.	Merkez		427
27	Klimasan Klima San. ve tic. AŞ.	Merkez		471
28	Tirsan Kardan San. ve Tic. A.Ş.	Merkez		499
29	Konveyör Beyaz Eşya ve Otom. Yan San. Tic. A.Ş.	Merkez		500

Küçük Sanayi: Manisa imalat sanayiinde küçük üreticilik öteden beri yaygındır. 1980 Sanayi ve İşyerleri Sayımı'na göre, ilde 10'dan az işçi çalıştıran 4 926 küçük işletme vardı. Bunların yaklaşık % 38'i metal eşya işkolunda, % 30'u dokuma, % 16'sı orman ürünleri, % 1'i gıda sanayiinde, kalanı da çeşitli dallarda üretim yapan işyeridir. Metal eşya işkolundaki işyerlerinin 708'i bir kişi, 1 150'si 2-9 kişi çalışan işletmelerdir. Bu daldaki en ağırlıklı faaliyet, tarım araç ve gereçleri yapımıdır. Çeşitli büyüklükteki atölyelerde römork, pülverizatör, tulumba üretilmektedir. Bu tür atölyeler çoğunlukla, Merkez İlçe, Turgutlu, Salihli, Akhisar ve Kırkağaç'tadır. Ayrıca, torna, kaynak, döküm, tesviye atölyeleri de vardır. Merkez ilçedeki istasyonun yanında ve Manisa Devlet Hastanesi'nin arkasındaki küçük sanayi sitelerinde oto ve tarım araç gereçleri bakım ve onarımı, termosifon, musluk vb yapımı ile uğraşan işyerleri çoğunluktadır.⁴⁹

Küçük sanayinin ikinci derecede yoğunlaştığı alan olan dokuma dalındaki işletme sayısı 1 460'tır. Bunların 847'si tek, 613'ü 2-9 kişilik işyerleridir. Çoğunlukla el tezgâhlarında halı üretilen bu işletmelerin yanı sıra, iplik ve yerli bez üreten ve boyama işleri yapan işyerleri de vardır. Sayılan 779 olan orman ürünleri sanayii işletmelerinin çoğunluğu, marangoz ve mobilyacılar ile 1970'ten sonra hızla gelişen inşaat kesimi için üretim yapan doğrama, kereste ve hızar atölyeleridir. Bunların 265'inde 1, 514'ünde 2-9 kişi çalışır. Gıda dalındaki 467 işyerinin yoğunlaştığı alanlar, salamura, konserve, şekerleme, helva ve lokum yapımı ile fırıncılıktır. 1983'te, Akhisar İlçesi'nde, 232 birimlik bir küçük sanayi sitesi vardır. 24 birimlik Demirci ve 1 265 birimlik Manisa küçük sanayi sitelerinin yapımları da sürer. Manisa Küçük Sanayi Sitesi, dağınık ve düzensiz olan küçük sanayi işyerlerini birleştirmek amacıyla, kent merkezine 5,3 km uzaklıkta, Manisa-İzmir karayolu üzerinde, MOSB ile Lâlelik Mahallesi arasında tarıma elverişli olmayan 789.000 m²'lik bir alanda kurulmuştur. Yapımına 1979'da başlanmış ve 533 işyeri tamamlanmıştır. 1983'te toplam 1,3 milyar TL'ye mal olacağı sanılan sitenin, üstyapısının % 85'i tamamlanmış durumdadır.⁵⁰

⁴⁹ Yurt Ansiklopedisi, s. 5578.

⁵⁰ Yurt Ansiklopedisi, s. 5578.

İlin sanayileşmesinde küçük sanayi önemli katkı sağlamıştır. 1994 yılı sonu itibariyle il genelinde küçük sanayi sitelerinde faaliyet gösteren işyeri sayısı 4 094'tür ve buralarda 16 000 kişi istihdam edilmektedir.⁵¹

Tablo 11: Yapımı Tamamlanan Küçük Sanayi Siteleri (1999 Sonu İtibariyle)

Adı	Yeri	İşyeri Sayısı
Kenan Evren Kss	Manisa	1565
Marangozlar Ve Mob. Kss	Akhisar	163
Madeni Sanatkârlar Kss	Akhisar	400
Eski Kss	Alaşehir	83
Demirci Kss	Demirci	101
Kırkağaç Kss	Kırkağaç	220
Salihli Kss	I.Kısım Salihli	309
Ata Kss	Salihli	294
Eski Kss	Soma	167
Yeni Kss	Soma	196
Eski Kss	Turgutlu	110

⁵¹ Manisa'95, s. 112.

Yeni Kss	I.Kısım Turgutlu	143
Yeni Kss	Iı.Kısım Turgutlu	I.Etap 439

1999 yılı sonu itibariyle ilde yapımı tamamlanmış olan 11 Küçük Sanayi Sitesinde faaliyetlerine devam eden 4 190 işyeri bulunmaktadır. 15 000den fazla kişi buralarda istihdam edilmektedir. Bunlardan başka yapımı devam eden 14 Küçük Sanayi Sitesi daha vardır ve tamamlandığında 3 274 işyeri faaliyete başlayacaktır.⁵²

2009 yılında Manisa'da 4861 Küçük Sanayi işyerinde 12.986 kişi çalışırken 2016 yılında 2.923 işyerinde 15.461 kişi istihdam edilmektedir.⁵³ Bu küçük sanayi sitelerindeki işyerleri, misyonları ve en önemlisi istihdamları ile ilin sanayisinin gelişiminde kayda değer bir rol üstlenmektedir.

Tablo 12: 2009-2016 Yılı Manisa Küçük Sanayi Siteleri

2009 Yılı			2016 Yılı			
KSS Adı	Yeri	İşyeri Sayısı	KSS Adı	Yeri	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı
Kenan Evren KSS	Manisa	1 565	Manisa (Merkez I. Bölüm) Kss İşletme Koop.	Manisa	565	2825
Deri Sanayicileri KSS	Manisa	36	Manisa(Merkez Iı. Bölüm) Kss İşletme Koop.	Manisa	500	2500
Ahmetli KSS	Ahmetli	115	Manisa Deri Sanayicileri Kss Yapı Koop.	Manisa	36	216

⁵² Manisa 2000, s. 345.

⁵³ Manisa Bilim, Sanayi ve Teknoloji İl Müdürlüğü; Sayılarla Manisa 2009, 2016, <http://www.manisa.gov.tr/sayilarla-manisa> Erişim: 20.10.2017.

Madeni Sanatkarlar KSS	Akhisar	360	Turgutlu (I. Bölüm) Kss Yapı Koop.	Turgutlu	143	429
Marangozlar KSS	Akhisar	66	Turgutlu (I. Bölüm) Kss Yapı Koop.	Turgutlu	700	2100
Alaşehir KSS	Alaşehir	266	Salihli I. Bölüm Salihli	Salihli	309	1545
Demirci KSS I (B)	Demirci	24	Akhisar Kss	Akhisar	66	132
Demirci KSS II	Demirci	101	Soma Kss İşletme Koop.	Soma	196	784
Borlu KSS	Gördes	20	Kula Kss Yapı Koop. Kula 196 2	Kula	196	392
Gördes KSS (B)	Demirci	75	Demirci (I.Bölüm) Kss	Demirci	101	202
Gördes KSS	Gördes	112	Demirci (I.Bölüm) Kss	Demirci	24	48
Kırkağaç KSS	Kırkağaç	247	Ahmetli Kss Yapı Koop.	Ahmetli	87	261
Köprübaşı II KSS	Köprübaşı	48				
Köprübaşı I KSS (B)	Köprübaşı	12				
Kula KSS	Kula	196				
Salihli I.KSS	Salihli	309				

I.Kısım						
Salihli II. KSS	Salihli	120				
Soma KSS	Soma	196				
Eski KSS I.Kısım	Turgutlu	143				
KSS II. Kısım I.Etap	Turgutlu	439				
KSS II.Kısım II.Etap	Turgutlu	335				

C.Cumhuriyet Dönemi'nde Manisa'da Madencilik Alanındaki Gelişmeler

Ragıp ve Çimeris Beylerin açtığı ocaklarda Almanlar ve Fransızlardan sonra sırasıyla, Faik Sabri, Nuri Aziz ve Yunus Nadi beylerce, 1939'dan başlayarak da Etibank tarafından üretim yapılmıştır. 1939'da Yunus Nadi'den Etibank'ca satın alınan Soma Kömür Havzası'nda ikinci bir hava hattı yapılmış ve günlük üretim 1000 tondan 2000 tona çıkmıştır.⁵⁴

İldeki özel kesim linyit işletmeleri arasında en önemlisi, 1948'de işletmeye açılan Ege Madencilik TAŞ'dir. Diğer özel kesim kuruluşları. Kirazlı Linyit İşletmesi, Hürol Madencilik Limited Şirketi, Mediman Madencilik ve Ticaret Limited Şirketi'nin Dağdere Köyü Linyit İşletmesi, Mehmet Gököl Taşocağı İşletmesi, Yay Madencilik Ortaklığı, Balcıoğlu Evciler Linyit İşletmesi, Krolin Madencilik Limited Şirketi (1955), Demren Soma Kömürleri İşletmesi, Çam Linyit Madencilik Limited Şirketi (1959), Deniz Kömürleri İşletmesi (1966) ve Minareciler Linyit İşletmesi'dir. Soma dışında, Merkez İlçe'nin Taşdibi, Denizköy ve Ağarta, Turgutlu'nun Ahmetli ve Kırkağaç'la Üveçli yörelerinde de linyit yatakları vardır.⁵⁵

1957 yılında Etibank, ocakların işletmesini TKİ'ye devretmiştir.⁵⁶ TKİ Ege Linyitleri Soma Bölge İşletmesi'nin 1983'te görünür rezervi 315 milyon ton olan yatakta, 550 milyon ton linyit olduğu sanılmaktadır. İşletmede, hem yeraltı işletmeciliği hem de açık işletme biçiminde üretim yapılmaktadır.

⁵⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 5571; Manisa 2000, s. 366.

⁵⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁵⁶ <http://www.eli.gov.tr/tarihce.htm> Erişim: 20.10.17.

Çıkarılan linyitin % 47'si Soma Termik Santralı'na, % 23'ü küçük sanayi işletmelerine, % 30'u evlere, yakacak olarak gönderilmektedir. 1 kg'mu 5 200-5 600 kalori veren Soma linyitleri, İzmir ve Ege Bölgesi'nin artan talebini karşılamaktadır. Soma linyiti pazara, "parça", "çeyiz", "fındık" ve "toz fındık" adlarıyla sunulmaktadır.⁵⁷

Soma-Işıklar Projesi'nin 1980-1986 arasında tamamlanması planlanmıştır. 11,3 milyar TL'ye mal olacağı öngörülen proje ile TKİ, yılda yaklaşık 4 milyon ton linyit üretebileceği düşünülmüştür.

1989 yılında ilde maden sektöründeki işletme sayısı 6'sı devlet, 14'ü özel olmak üzere toplamda 20'dir. Devlet eliyle sektörde gerçekleştirilen sermaye yatırımı TL bazında 5 967 933, özel sektör eliyle de 892 151'dir. Yıl içinde devlet tarafından satın alınan malzeme ve enerji yine TL bazında 5 495 883, özel sektör tarafından da 2 178 371'dir. Aynı yıl için devletin gerçekleştirdiği maden satışı 291 626 130 TL, özel sektörünki de 8 450 890 TL'dir.⁵⁸ İl bu değerleriyle ülke içinde işletme sayısı açısından % 2,35, sermaye yatırımları anlamında % 1,41, yıl içinde satın alınan malzeme ve enerjide % 0,86, maden satışları bakımından ise % 7,26'lık bir paya sahiptir.⁵⁹

1994 yılında Ege Linyitleri Müessesesince Eylül ayında elde edilen düşük küllü yüksek kalorili yıkanmış kömür, ithal kömüre olan ilginin azalmasına neden olarak ülke ekonomisine önemli katkı sağlamıştır.⁶⁰ 1995 yılında Ege Linyitleri Müessesesi tarafından üç işletmede kömür çıkarılmakta olup, rezerv durumu toplamı 628 000 000 ton iken, 1999 yılında 636 055 000 tondur. Aynı yıl içinde Ege Linyitleri İşletmesi tarafından üretilen linyit toplam 11 105 167 tondur ve bu ülkemiz açısından önemli bir potansiyel teşkil etmektedir.⁶¹

İlde ayrıca zımpara, cıva, demir, bakır, kurşun damarlarına rastlanmıştır. Bunlardan ekonomik olanlar cıva, kurşun ve zımparadır. Cıva yataklarını Örse Maden ve Sanayi Limited Şirketi işletmektedir. Gördes'in Akçaalan, Kızıllar yöresinde 7 000 000 m³ mermer ve 1 milyon ton rezervli feldispat yatakları vardır. Manisa'daki Yund Dağı-Karagöl perlit yatakları, hem rezervi büyük, hem de nitelikli yataklardır. Filtre işlemleri için uygun olan bu yataklardan yılda 50 000 ton doğal perlit çıkartılmakta ve işlenmek üzere Etibank'ın İzmir Cumaovası Perlit Tesisleri'ne taşınmaktadır. Saruhanlı'nın Zeytindağ yöresinde de 36,2 milyon ton rezervli perlit yatağı bulunmuştur. Gördes'te bulunan 60 000 000 ton rezerve sahip zeolit yatakları da özel sektör tarafından işletilmektedir. Demirci- Gördes arasında Köprübaşı Bucağı dolaylarında MTA'ca uranyum bulunan 11 bölge tespit edilmiştir ve rezervinin 3 040 ton olduğu sanılmaktadır.⁶²

⁵⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁵⁸ DİE, 1993, s. 306.

⁵⁹ DİE, 1993, s. 310.

⁶⁰ Manisa'95, s. 124.

⁶¹ Manisa'95, s. 123; Manisa 2000, s. 365.

⁶² Manisa 2000, s. 365; Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

2009'da ilde ekonomik faaliyetlere göre ihracata bakıldığında madencilik ve taş ocakçılığı bin dolar bazında 665 iken, 2013 yılında 6 013 olmuştur. İthalatta da 2009 yılında 487, 2013'te 6 242'dir.⁶³

D.Cumhuriyet Dönemi'nde Manisa'da Enerji Alanındaki Gelişmeler

Manisa, enerji üretimi açısından, Türkiye'nin geniş olanaklı illeri arasına girmiştir. Merkez İlçe'nin enerji gereksinimi 1939'a değin, ilçedeki bir un fabrikasınınca karşılanır. Demirci İlçesi'nin 430 kW gücündeki Belediye Termik Santrali, 1950-1958 arasında ilçeye elektrik sağlamıştır. Salihli'nin elektriği ise 288 kW gücünde bir termik santrali olan Akış Dokuma Fabrikasından sağlanır. Soma Termik Santrali 1957'de enerji üretmeye başlar. 1959'da üretime geçen 160 kw'lık Kula Belediye Termik Santralinden önce ilçeye Kula Mensucat Fabrikası elektrik verir.⁶⁴

1954'te yapımına başlanan Demirköprü Hidroelektrik Santrali 1960'ta işletmeye açılır. Gediz Irmağı üzerinde, Salihli İlçesi'nin 25 km kuzeydoğusunda yer alan santral, elektrik üretiminin yanı sıra, taşkın önleme ve sulama amaçlıdır. Santralin kurulu gücü 48 MW'dir. Rezervuarlı santralin proje üretim kapasitesi yılda 193 milyon kW-saattir. Santraldan, Manisa'nın Merkez, Turgutlu, Salihli, Akhisar, Alaşehir, Kula ilçelerinin; İzmir'in Bayındır Tire ve Ödemiş ilçelerinin enerji gereksinimi karşılanmaktadır. İzmir'de kurulan Ege Elektrik AŞ, Demirköprü Hidroelektrik Santralinde üretilen enerjinin dağıtımını yapmaktadır.⁶⁵

1961'de, Akhisar Belediyesi'nin 123 kw'lık Zeytinli Termik Santrali üretime başlar. Merkez İlçe 'deki 112 kw'lık termik santral ise 1973'te enerji üretimine katılır. Aynı yıl, Selendi İlçesi de TEK'ten enerji almaya başlar ve böylece tüm ilin enerji gereksinimi TEK'ten karşılanır. 1980'lerin başında il, Batı Şebekesi adı altında birleşen, Demirköprü, Kemer ve Soma santrallerinden sağlanan enerjiyle beslenir.⁶⁶

*Soma Termik Santrali:*⁶⁷ İldeki Soma Havzası'nda çıkarılan kömürün niteliksiz bölümünü değerlendirmek amacıyla kurulan Soma Termik Santralini'nin yapımı için anahtar teslimi olarak 1954'te Fransız Societe Generale de Constructions Electriques et Mechaniques (Als- thom) şirketiyle anlaşma yapılmıştır. 1955'te temeli atılan ve 52 milyon TL'ye çıkan santral, 1957'de işletmeye açılır. Her biri 22 MW gücünde iki birimden oluşan santral yılda 300 milyon kW- saat elektrik üretebilecek kapasitededir. Santral, ilçe merkezine 5 km uzaklıkta, Bakırçay ile İzmir-Ankara demiryolu arasında kuruludur. 1981'den başlayarak "Eğitim Santrali" olarak kullanılan santralda, işçiler eski sistem üzerinde deneme eğitimi yapmaktadır. Santralin saatte 140-160 ton olan su gereksinimi çevredeki 2 kuyudan sağlanmaktadır. 1983'te, santralda, 170'i işçi olmak üzere, 218 kişi çalışır.

⁶³ TÜİK, 2013, s. 119-120.

⁶⁴ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁶⁵ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁶⁶ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572.

⁶⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 5572; Manisa 2000, s. 368.

Soma-B Termik Santrali, Merkez Bucağı ve Yırca Köyü'nde 1 500 800 m²'lik alanda kuruludur. Kuruluş çalışmaları 1967'de başlayan santral, 1981'de açılır. Batı Anadolu'nun enerji ve güç gereksinimini karşılamayı amaçlayan santral, başlangıçta 4x165 = 660 MW gücünde tasarlanmıştır. İlk ihalesinde 2x165 MW'lik (I. ve II. birimler) kurulmaya başlanmış ve 1981 Haziran'ında ayar ve deneme çalışmalarına başlamıştır. I. ve II. birimler için gerekli su, 2 km uzaklıktaki Adatepe ile 5 km uzaklıkta Kırkağaç yolu üzerindeki derin kuyulardan sağlanmaktadır. 1983'te I.ve II. birimlerde toplam 950 kişi çalışmaktadır. TEK'in 1978 yılı yatırım programına dâhil edilen 2x165 MW gücündeki III. ve IV. birimlerin yapımı 1981'de başlamıştır. 1985'te III. Ünite 1986'da IV. ünite işletmeye açılmıştır. Her birim yılda, 1,1 milyon kw-saat enerji üretebilecektir. III. ve IV. birimlerin suyu da 13 km uzaklıktaki Sevişler Barajı'ndan sağlanacaktır. Santralin V. ve VI. üniteleri ise 1992 ve 1993 yılında elektrik üretimine başlamış olup, ulusal elektrik şebekemize bağlanmıştır.

TEK'in yatırım programına dâhil ettiği başka bir proje de Karacahöyük Dağı Kocakıran Tepesi'nde kurulacak olan 15 MW gücünde rüzgâr enerjisi santralidir. Özel sektörde enerji alanında yatırım yapmaktadır. MOSB'nde bulunan Polinas firması 2x5 MW gücünde fuel oil ile çalışan elektrik santrali kurmuş ve üretime başlamıştır. Ayrıca MOSB Müdürlüğü fueloil ile çalışan ve 3 üniteden oluşan bir santralin ihasesini 1998 yılında Finlandiyalı bir firmaya vermiş ve 2001 yılında santralin inşası tamamlanmıştır.⁶⁸

1984-1989 arasında tamamlanması öngörülen Özköy Hidroelektrik Santrali'nin Kurulu gücü 150 kw olacaktır. Bu santral, yılda 182 milyon kw-saat enerji üretecektir. İlde 1990 yılında sanayi sektöründe kullanılan enerji 323 421 MWh olup, bu değer tüm sektörler içinde % 54,8'lik bir oranı kapsamaktadır.⁶⁹ Aynı yıl için elektrik dağıtım müesseselerinin sanayi alanındaki abone sayısının 12 681 olduğunu görmekteyiz.⁷⁰

Manisa'da 1994 yılında üretilen toplam elektrik enerjisi 6 699 985 000 kwh, tüketilen enerji ise 875 281 518 kwh'dır. il ürettiği enerjinin % 85'ten fazlasını enterkonnekte sistem yoluyla Türkiye'nin hizmetine sunmuştur. İldeki tüm yerleşim birimlerine elektrik altyapısı götürülmüştür ve enerji verilebilmektedir. Tarımsal sulama suyu alanında da 9 milyar TL harcanarak 45 adet proje tamamlanmıştır.

Tablo 13: İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Elektrik Enerjisi Tüketimi (1994-1999)

İktisadi Faaliyet Kolu	Tüketim Miktarı (Kwh)
------------------------	-----------------------

⁶⁸ Manisa 2000, s. 368.

⁶⁹ DiE, 1993, s. 319.

⁷⁰ DiE, 1993, s. 332.

	1994 Yılı	1999 Yılı
Maden Kömürü ve Linyit �retimi	36 041 146	49 403 479
Gıda, Meşubat, �çki ve Tütün Sanayi	35 557 056	40 898 143
Tekstil, Deri ve Giyim Sanayi	25 111 968	30 542 970
Ağaç �şleri Kağıt ve Bağımlı Benzer �şler	3 973 807	3 795 850
Kauçuk, Lastik Plastik Sanayi	4 181 730	5 518 752
Kimya Sanayi	2 266 445	1 167 779
Toprak ve imento Sanayi	38 843 051	90 984 037
Demir, elik Sanayi	2 641 942	258 928
Demir Dışı Metaller Sanayi	324 055	378 860
Mak. Elektrikli Aletler ve Ulaşım Aral. Yap.	3 703 362	4 999 003
Organize ve Diğer Fabrikasyon Sanayi	201 662 991	295 846 168

1999 yılı sonu itibariyle ilde t ketlenen elektrik enerjisi 1 297 186 224 kwh'tır. Elektrik abonesi sayısı 470 713'tür ve bunların 12 143'  sanayi alanındadır. Soma Termik Santrali ve Demirköprü Hidroelektrik Santrali'nin aynı yıl için toplam üretimi 6 803 374 000 kwh olup, bu değer il tüketimi ile kıyaslandığında ilin, t kettiğinin 5 katı enerji üreterek ülke ekonomisine katkıda bulunduğu görülmektedir.

2008-2012 yılları arasında kullanım yerlerine göre elektrik tüketimine bakıldığında; Türkiye 2008 yılında 74 850 263 MWh ile % 46 oranında iken 2012 yılında % 47 oranında sanayi alanında elektrik enerjisi kullanılır. Manisa’da ise 2008 yılında 1 220 467 MWh ile % 45,5 oranında iken 2012 yılında % 50,5 oranında sanayi alanında elektrik enerjisi kullanılır. 2016 yılı itibariyle ilde sanayi alanındaki elektrik tüketimi 534 085 995 kwh’tır. Yine sanayi kolunda elektrik abone sayısı toplam da 1000’dir.⁷¹

E.Manisa’da Sanayi Alanındaki Sektörlerde Çalışan Nüfus

İlin tarıma dayalı ekonomik yapısı, Manisa’da Organize Sanayi Bölgesi’nin kuruluş yılı olan 1971’e değin pek değişmez, Manisa’nın bir tarımsal üretim merkezi olma özelliği sürer. İlde faal nüfusun tarım kesiminde çalışan bölümünün payı 1955- 1965 döneminde biraz azalmış ve % 80,3’ten % 75,8’e düşmüştür. Buna karşılık, imalat sanayiinde çalışanların payında bir gelişme söz konusu değildir. Tersine, bu kesimde çalışan kişi sayısında küçük bir azalma olmuş, bunların faal nüfustaki payı da 1965’te % 5,2’ye düşmüştür. Söz konusu 10 yılda, ticaret ve ulaştırma kesimlerinde çalışanların oranları pek değişmezken, inşaat, hizmetler ve madencilik kesimlerinde çalışanların oranları biraz artmıştır. Tablo 14’de Türkiye ve Manisa’da Faal Nüfusun İşkollarına Göre Dağılımı (%) verilmiştir.⁷²

Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi 1955’te Manisa’da faal nüfusun % 80,3’ü tarım kesiminde çalışır, ülke genelinde bu oran % 77,4’tür. Bu yıllarda il imalat sanayiinde küçük ölçekli işletmeler yaygındır. İl sanayiinde gıda, dokuma, deri, taşa ve toprağa dayalı sanayi dallarında üretim yapan bu küçük işletmeler ağırlık taşır. Bu tür küçük işletmelerin istihdam kapasiteleri sınırlıdır. Bu işletmelerin sayılarının çokluğu, il faal nüfusunun önemli sayılabilecek bir bölümünün imalat kesiminde çalışmasına yol açar. 1955’te, ilde imalat kesiminde çalışanların sayısı 19.000’e ulaşır. Bu sayının il faal nüfusuna oranı % 6,2’dir ve Türkiye ortalamasını (% 6) biraz aşar. 1975’te, imalat kesiminde çalışanların oranı % 7,5’e yükselerek, ülke ortalamasına (% 7,6) çok yaklaşır.

Tablo 14: Türkiye ve Manisa’da Faal Nüfusun İşkollarına Göre Dağılımı (%)

İşkolları	1955		1965		1975	
	Türkiye	Manisa	Türkiye	Manisa	Türkiye	Manisa
	12 205 307 036		13 557 860		16 349 380	452 430

⁷¹ Gediz Elektrik Dağ. A. Ş. Manisa İl Müdürlüğü.

⁷² DİE, Genel Nüfus Sayımı-İlgili Yıllar; DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı-İlgili Yıllar, Faal nüfus olarak 1955 ve 1965’te 15 ve daha yukarı, 1975’te 12 ve daha yukarı yaşlar alınmıştır. 1975 sayımında ayrı ayrı verilen “Ticaret, Lokanta, Otel” ile “Mali Kurumlar vb ” değerleri bu tabloda birleştirilmiştir. 1975 Türkiye sayılan %1 örnekleme sonuçlandır.

				810		
Tarım, Ormancılık, Avcılık ve Balıkçılık	77,4	80,3	71,9	75,8	64,1	77,7
Maden Çıkarma	0,5	0,7	0,6	1,2	0,7	0,7
İmalat Sanayii	6,0	6,2	7,1	5,2	7,6	7,5
İnşaat Sanayii	1,6	1,7	2,6	2,3	2,7	1,8
Elektrik, Gaz, Su	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,1
Ticaret, Lokanta, Otel, Mali Kurumlar, Sigorta vb İşler	2,8	2,5	2,9	2,4	6,1	4,3
Ulaştırma, Haberleşme, Depolama	1,5	1,3	2,1	1,4	3,1	1,7
Toplum Hizmetleri, Kişisel Hizmetler	4,1	3,5	6,2	4,7	11,4	6,0
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	6,0	3,7	6,4	6,8	4,2	0,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Manisa'da Faal Nüfusun İşteki Yere Göre Dağılımı (%) tablo 15'de verilmiştir.⁷³ 1975'te il faal nüfusunun dikkati çeken bir özelliği de, kadınların faal nüfus içindeki payının ülke ortalamasına göre biraz daha yüksek olmasıdır. 1955'te Manisa'da kadınların faal nüfus içindeki payı, ülke genelinde olduğu gibi % 43'tür. 1955-1975 arasında ise, faal kadın sayısı Manisa'da artmış, ama kadınların görece payı azalmıştır. Yine de, 1975'te ilde % 39,1'e düşen bu oran, ülke ortalamasını (% 36,2) aşar.

Tablo 15: Manisa'da 1955-1975 Yıllarında Faal Nüfusun İşteki Yere Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Faal Nüfus (Bin)	İşveren	Ücretli	Aile İçinde Ücretsiz	Kendi Hesabına	Bilinmeyen
--------	---------------------	---------	---------	-------------------------	-------------------	------------

⁷³ DİE, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, 1975.

1955	Toplam	307	0,2	15,1	51,8	30,4	2,5
	Erkek	174,4	0,4	20,8	25,1	49,5	4,2
	Kadın	132,6		7,7	86,9	5,3	0,1
1975	Toplam	452,4	0,9	24,0	47,4	27,6	0,1
	Erkek	275,3	1,3	29,5	26,1	43,0	0,1
	Kadın	177,1	0,2	15,3	80,6	3,9	

Manisa’da 1980’de Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri⁷⁴ Tablo:16’da verilmiştir. Buna göre 1980’lerde, sanayinin yapısındaki değişim sürer. 1980 Sanayi ve İşyerleri Sayımına göre, metal eşya-makine imalat sanayii 1.928 işletme ile 1. sırayı alırken, dokuma dalı 2. sırada gelir. Gıda sanayii, dokumadan sonra gelen yerini, orman ürünleri işleme dalına bırakır. 10’dan fazla kişinin çalıştığı büyük ölçekli işyerleri sıralamasında ise, taşa-toprağa dayalı sanayi başta geliyor, bunu sırasıyla dokuma, gıda ve metal eşya dalları izler.

Tablo 16: Manisa’da 1980’de Çalışan İşçi Sayısına Göre İşyerleri

	İşyeri Sayısı	1 Kişilik	2-9 Kişilik	10 ve Daha Fazla Kişilik
Toplam	5 318	2 060	2 866	392
Gıda, İçki, Tütün Sanayii	549	125	342	82
Dokuma, Giyim Eşyası, Kürk-Deri Sanayii	1 547	847	613	87
Ağaç Ürünleri ve Mobilya Sanayii	791	265	514	12

⁷⁴ DiE, Sanayi Ve İş Yerleri Sayımı, 1980.

Kâğıt ve Basım Sanayii	44	13	28	3
Kimya Sanayii	89	35	48	6
Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi	313	37	148	128
Metal Ana Sanayii	2			2
Metal Eşya, Makine ve Taşıt Araçları Sanayii	1 928	708	1 1 50	70
Diğer Sanayi Dallar	55	30	23	2

1989 yılında Emekli sanığına bağılı olarak çalışan sayısı 111 iken, devlete ait işyerinde çalışıp da SSK'ya bağılı olanların sayısı 1 256'dır. Özelde çalışıp SSK'ya bağılı olan çalışan sayısı da 17 107'dir. Buradan da anlaşıldığı gibi imalat sanayinde özel sektör ön plandadır.⁷⁵ Yıl içinde emekli sandığına bağılı olarak çalışanlara yapılan ödeme 1 568 294 TL, devlet işletmesinde çalışıp SSK'ya bağılı olanlara yapılan ödeme 10 983 269 TL, özelde çalışan ve SSK'ya bağılı olanlara yapılan ödeme ise 104 307 460 TL'dir.⁷⁶

Ülkede 2008 yılında sanayi alanında çalışanların toplam istihdam içindeki payı % 26 iken bu oran 2013 yılında yine % 26 oranındadır. Manisa'da 2008 yılında sanayi alanında çalışanların toplam istihdam içindeki payı % 22 iken bu oran 2013 yılında yine % 23 oranındadır.⁷⁷ İl sahip olduğu bu değerlerle ülke değerlerine yakındır.

SONUÇ

Manisa ili uygun ulaşım olanakları, enerji kaynakları ve elverişli tarımı ile Ege Bölgesi'nin zengin ve önemli illerinden biridir. Manisa sanayii, genel olarak ilde üretilen pamuk, zeytin, tütün gibi tarımsal ürünlerle öteki doğal kaynakların işlendiği, çırçır, iplik, dokuma fabrikaları, halı tezgâhları, yağ, sabun atölyeleri ve tuğla-kiremit imalathanelerine dayalıdır. Cumhuriyet'in ilanından 1950'ye kadar tarım ürünlerinin işlenmesine tarıma dayalı sanayisi gelişme göstermiştir. 1960'ların ortasına kadar da enerji ve dokuma alanlarında kamu işletmeleri açılmıştır. Bu yapı, 1970'lere kadar korunmuştur. Manisa sanayiinde kayda değer gelişme 1970'lerde olmuştur. Eskiye göre kısaltılan İzmir-Manisa

⁷⁵ DİE, 1993, s. 346.

⁷⁶ DİE, 1993, s. 347.

⁷⁷ TÜİK, 2013, s.136.

karayolu ulaşım ve taşıma kolaylıkları sağlamış; altyapı ve ucuz arsa edinme olanakları, İzmirli ve İstanbullu sanayicileri Manisa'ya yatırım yapmak için teşvik etmiştir. Bu yıllarda Manisa'nın ileri gelen tüccar ve büyük toprak sahipleri de sanayi yatırımlarına yönelmiştir. Bu tarihlere kadar özel teşebbüsten bahsetmek pek mümkün değilken, 1973'te Manisa Organize sanayi Bölgesi'nin açılmasıyla birlikte özel teşebbüste atağa geçmiştir.

Bugün Manisa ilinde; Soma Linyit Kömür İşletmeleri ve Termik Santraller, Barajlar, Manisa Pamuklu Mensucat Fabrikası gibi önemli sınai tesislerin yanında furfural üreten bir tesis, toprak sanayii, seramik ve sıhhi tesisat sanayii, gıda sanayii, plastik sanayii, kimya sanayii, ayakkabı sanayii, metal sanayii, tarım makinaları sanayii, ambalaj sanayii, elektrik aletleri ve motorları sanayii, fork-lift sanayii, alimünyum ve çelik döküm sanayii, deri sanayii, maden istihraç sanayii gibi çok çeşitli dallarda tesisler faaliyet göstermektedir.

Manisa'nın geldiği nokta açısından sanayisinin gelişimi önem taşımaktadır. Öyle ki il bu anlamda uluslararası ödülleri almış ve ile olan talep artmış, çevre illerde dâhil olmak üzere pek çok insana iş kapısı olmuştur. İl artık sanayisiyle adından söz ettirir hale gelmiştir.